

Г Л А С

CDXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

КЊИГА 18

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

GLAS

CDXXVIII

CLASSE DES SCIENCES HISTRIQUES

N° 18

Reçu à la VI séance de la Classe des sciences historiques le 28 juin 2017

Rédacteur

MIHAÏLO VOJVODIĆ
Membre de l'Académie

BEOGRAD
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Г Л А С

CDXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

КЊИГА 18

Примљено на VI скупу Одељења историјских наука од 28. јуна 2017. године

У р е д н и к
академик
МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД
2018

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Технички уредник
Мира Зебић

Лектор
Младенка Савичић

Коректори
Невена Ђурђевић
Снежана Крсичић-Букарица

Тираж
300 примерака

Штампа
ПЛАНЕТА ПРИНТ, Београд

C A Д P Ж A J

Михаило Војводић, <i>Милораг Екмечић (1928–2015)</i>	1
Василије Ђ. Крестић, <i>Бечкеречки програм</i>	9
Vasilije Dj. Krestić, <i>Bečkerek Programme</i>	18
Десанка Ковачевић-Којић, <i>Двојно књиговодство у Дубровнику и Бенко Котруљевић (нови погледи)</i>	19
Desanka Kovačević-Kojić, <i>Double Entry Bookkeeping in Dubrovnik and Benko Kotruljević (New Aspects)</i>	34
Михаило Војводић, <i>Србија и балкански ратнови</i>	37
Mihailo Vojvodić, <i>Serbia and the Balkan Wars</i>	48
Гојко Суботић, <i>Ко су биле монахиње Јефимија и Евпраксија из најпачице на влашцијаници манастира Пућине?</i>	51
Gojko Subotić, <i>Who Were Nuns Jefimija and Evpraksija From the Inscription on the Epitaphion of Putna Monastery?</i>	61
Љубодраг Димић, <i>Повраћац у Европу. Југославија и питање европске безбедности на преласку из 60-их у 70-е године XX века</i>	63
Ljubodrag Dimić, <i>Return to Europe. Yugoslavia and the Question of European Security at the Turn of the Decade – from the 1960s to the 1970s</i>	95
Славенко Терзић, <i>Скадарски вилајет у другој половини XIX века. Опис руског конзулата у Скадру 1876. године</i>	97
Slavenko Terzić, <i>Vilayet of Skadar in the Second Half of the 19th Century. Description of the Russian Consulate in Skadar in 1876</i>	110

Рајко Кузмановић, <i>Улога науке и академија у развоју друштва</i>	111
Rajko Kuzmanović, <i>The Role of Science and Academies in the Development of the Society</i>	121
Christer Jorgensen, <i>Igniting the East. The Causes and Consequences of the 1875 Peasant Revolt in Bosnia-Herzegovina</i>	123
Кристер Јоргенсен, „Запалити исток“. Узроци и последице Босанско-херцеговачког устанка 1875. године	148
Душан Т. Батаковић, <i>Нови ревизионизам и стари стереотипи? Историографија о Србима и Србији након 1991. године</i>	149
Dušan T. Bataković, <i>New Revisionism and Old Stereotypes? On post-1991 Historiography on Serbs and Serbia</i>	170
Срђан Рудић, <i>Брачне везе босанске власиеле</i>	173
Srđan Rudić, <i>Marital Links of Bosnian Nobility</i>	188
Душан Берић, <i>Средњовековни почеци мађаризације</i>	189
Dušan Berić, <i>The Medieval Beginnings of Magyarization</i>	207
Марица Маловић Ђукић, <i>Которска патрицијска породица Бисте у средњем веку (14. и 15. век)</i>	209
Marica Malović Đukić, <i>Kotor Patrician Family of Biste in the Middle Ages (14th and 15th Centuries)</i>	222
Никола Б. Поповић, <i>Негоумице о Начертанију</i>	225
Nikola B. Popović, <i>Dilemmas About Načertanije</i>	251
Слободан Шоја, <i>La saga napoléonienne en Bosnie dans l'histoire et la littérature</i>	253
Слободан Шоја, <i>Наполеонска сага у Босни у историји и књижевности</i>	264
Маја Лаковић, <i>Руско посланство у Константинопољу и грчко-бугарски црквени спор (1856–1861)</i>	267
Maja Laković, <i>Russian Embassy in Constantinople and Greek-Bulgarian Ecclesiastical Dispute (1856–1861)</i>	280
Бранко Бешлин, <i>Борба либерала за превласћу у Друштву српске словесности и Матици српској (1864–1866)</i>	281
Branko Bešlin, <i>Struggle of Liberals for the Supremacy at the Society of Serbian Letters and Matica srpska (1864–1866)</i>	298

Борђе Микић, <i>Италијанизација у Трсту и околини у другој половини XIX века</i>	301
Đorđe Mikić, <i>Italianisation in Trieste and the Environs in the Second Half of the 19th Century</i>	327
Неделько В. Радосављевић, <i>Српска православна црквеношколска оштина у Мостару</i>	329
Nedeljko V. Radosavljević, <i>Serbian Orthodox Church-Educational Municipality in Mostar</i>	349
Константин В. Никифоров, <i>Короткий балканский век перед Великой войной</i>	351
Константин В. Никифоров, <i>Крајњи балкански век уочи Великог рата</i>	361
Милош Ковић, <i>Босна и Херцеговина и Сарајевски атентат у британској штампи (29. јун – 2. јул 1914)</i>	363
Miloš Ković, <i>Bosnia and Herzegovina and the Sarajevo Assassination in the British Press (29 June – 2 July 1914)</i>	372
Александар Растовић, <i>Сетон Војсон о српској политичкој елити</i>	375
Aleksandar Rastović, <i>Seton-Watson About the Serbian Political Elite</i>	395
Петар В. Крестић, <i>Александар Арнаутовић, Из предгробних мемоара (Рат/Војска/Кабинет министара/Бугарски рат/Албанија/Посланство у Паризу)</i>	397
Petar V. Krestić, <i>Aleksandar Arnautović, From Pre-Grave Memoirs (War/Army/Minister's Cabinet/Bulgarian war/Albania/Embassy in Paris)</i>	413
Душан Топаловић, <i>Развој шведско-српских трговинских веза и конзуларних односа до 1914. године</i>	415
Dušan Topalović, <i>Review of Development of the Swedish-Serbian Trade and Consular Relations Until 1914</i>	441
Боривоје Милошевић, <i>Владимир Ђоровић на Велеиздајничком процесу у Бањој Луци 1915–1916. године</i>	443
Borivoje Milošević, <i>Vladimir Ćorović at the High-treason Process in Banja Luka in 1915–1916</i>	460
Биљана Вучетић, <i>Стенли Харџ Озборн, амерички лекар у Србији 1915. године</i>	461
Biljana Vučetić, <i>Stanley Hart Osborn, An American Doctor in Serbia in 1915</i>	475

Jean-Paul Bled, <i>Le mythe de François-Joseph</i>	477
Жан-Пол Блед, <i>Франц Јозеф и његов мит</i>	484
Јована Шалјић, <i>Осман Ђикић и његов џајрећ</i>	485
Jovana Šaljić, <i>Osman Đikić and his Struggle</i>	500
Горан Латиновић, <i>Југословенско-италијански економски односи (1934–1936)</i>	501
Goran Latinović, <i>Yugoslav-Italian Economic Relations (1934–1936)</i>	510
Мира Радојевић, <i>Демокрајтска сјџранка и Сјоразум Цвејковић–Мачек</i>	513
Mira Radojević, <i>Democratic Party and the Cvetković–Maček Agreement</i>	531
Драга Мاستиловић, <i>Срби из долине Неретве и Сјоразум Цвејковић–Мачек 1939. ѓодине</i>	533
Draga Mastilović, <i>Serbs From the Neretva Valley and the Cvetković–Maček Agreement of 1939</i>	549
Војислав Павловић, <i>Мисија Вилијема Донована на Балкану, јануар–фебруар 1941.</i>	551
Vojislav Pavlović, <i>Mission of William Donovan in the Balkans January–February 1941</i>	564
Зоран Лакић, <i>Црна Гора у научном гјелу академика Милорада Екмечића</i>	565
Zoran Lakić, <i>Montenegro in the Scientific Work of Academician Milorad Ekmečić</i>	572
Е. Ју. Гуськова, <i>Сообщения ЦК КПЮ о состоянии межнациональных отношений в республиках Югославии в первое десятилетие после второй мировой войны</i>	573
Јелена Гускова, <i>Извештаји ЦК КПЈ о сјању међунационалних односа у рејубликама Југославије у првој деценији после Другог свејског рајта</i>	586

Одељење историјских наука Српске академије наука и уметности посвећује овај број Гласа академику Милораду Екмечићу који је у њој провео више деценија најпре као члан ван радног састава, да би потом био преведен у статус редовног члана. Академик Милорад Екмечић је био оснивач и дугогодишњи председник њеног Одбора за историју Босне и Херцеговине и члан више других одбора. Са успехом је обављао и дужност члана њеног Председништва. Академик Екмечић је био један од најугледнијих српских историчара, чије стваралаштво представља научну заоставштину немерљиве вредности. Његови радови јединствени су по богатој подлози која му је послужила за аналитичко расуђивање и синтетичко излагање. Оригинална тумачења и бриљантни закључци, исказани једноставним али изражајним језиком, зрачили су код њега особитом свежином.

Овај зборник садржи 33 оригинална рада и уводни рад посвећен академику Милораду Екмечићу. Потпуна библиографија радова академика Екмечића објављена је у традиционалној серији библиографија угледних академика.

Редакциони одбор

ЧЛАНОВИ РЕДКЦИОНОГ ОДБОРА:

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ, уредник
ВАСИЛИЈЕ КРЕСТИЋ
ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЈИЋ
ГОЈКО СУБОТИЋ
ЉУБОДРАГ ДИМИЋ
СЛАВЕНКО ТЕРЗИЋ
МИЛОШ КОВИЋ, секретар

СЛАВЕНКО ТЕРЗИЋ

СКАДАРСКИ ВИЛАЈЕТ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА

Према опису руског конзулата у Скадру

Лепа скадарска варош привлачила је вековима не само трговце различитих роба него и знатижељне европске путнике. За житеље околних крајева – Старе Србије, Старе Херцеговине и Црне Горе, Скадар је имао глас велике вароши и најбоље пијаце. За ширу европску па и руску публику Скадарски вилајет је ипак био непозната земља, осим за ватиканске мисионаре и увек присутне европске уходе. Путовати овом облашћу значило је изложити се великом ризику за сопствену безбедност. Тек првих деценија 19. века Русија почиње да показује нешто јачи интерес за ове тешко приступачне крајеве Османског царства.

Велики пораз Русије у Кримском рату (1853–1856), рату у коме је против Русије на страни Османског царства војевала скоро цела Европа, довео је не само до промене на царском престолу (уместо Николаја I – Александар II) него и до промене на челу руске дипломатске службе. Уместо Карла Неселродеа, који је 34 године обављао дужност министра спољних послова (1822–1856), дошао је Александар Горчаков који је водио руску дипломатију наредних 26 година (1856–1882). Промена министра спољних послова не значи обавезно и промену спољнополитичке стратегије али ова промена је то донела. Горчаков је наступио не само са новом концепцијом спољне политике него и са новим средствима за њено остваривање. То је било нарочито видљиво у руској балканској политици. Снажном политичком, привредном и културно-верском продору западних сила на Балкан и Блиски исток, Русија је настојала да парира мрежом својих

конзулата који би требало пажљиво да прате рад својих противника, да обавештавају о приликама у својим областима и да буду ослонац јачању просветно-културног и верског утицаја међу православним хришћанима Османског царства. У предлогу министра Горчакова цару Александру II, од 6. октобра 1856. године говори се о неопходности да се отворе нови конзулати у европском делу Османског царства, између осталог и у Скадру. Горчаков је посебно нагласио следеће: „Отварање ових конзулата у местима где још никада нису видели заставу руског конзулата и где су сукоби и нетрпељивости различитих вероисповести доведени до највишег степена, захтева, свакако, велику разборитост и опрез наших конзула...“.¹

Руски конзулати отварани су, већином, у оним варошима у којима су већ деловали конзулати других европских држава, што је и било у духу колективне гаранције „status quo“ на Балкану. Већ 1857. године отворени су руски конзулати у Скадру, Сарајеву и Видину. Предлог за отварање руског конзулата у Скадру потекао је још 1852. године од братства манастира Дечани. Изасланик братства је почетком 1852. године руском генералном конзулу у Београду Ф. А. Туманском предао писмено обраћање у коме су били изнети бројни примери насиља над Србима од стране Турака и Арбанаса („Арнаута“). Предлагали су за конзула локалног трговца Ј. Бошковића.²

Први руски конзул у Скадру Алексеј Јегорович Сученков именован је 1. јануара 1857. године а стигао је у ову варош маја 1857. године. Остао је на тој дужности непуних 10 година – од маја 1857. до марта 1867. године. Пре доласка у Скадар био је драгоман руског конзулата у Бејруту.³ У Скадру су већ деловали конзулати Енглеске, Француске и Аустрије, касније и Италије. Пароброд „Бојана“, стигао из Цариграда на Скадарско језеро 1858. године, на инсистирање скадарског валије Абдул-паше, унео је додатну живост у живот Скадра и околине. У инструкцији посланика у Цариграду Аполинарија Петровича Бутејева новом конзулу Сученкову се између осталог наглашава изузетна сложеност прилика у Албанији у којој је албанско становништво „на северу измешано са Словенима, а на

¹ Архив внешней политики Российской Империи (даље: АВПРИ), Фонд СПб. Главный Архив I-I, оп. 781, д. 32, л. 155–156.

² АВПРИ, ф. СПб. ГА, I – 9, 1852–1871, д-13, л. 1–2, Извештај Ф. А. Туманског министру К. В. Неселродеу, Београд, 9. фебруар 1852. године (сви датуми се наводе по старом календару).

³ А. П. Бутејев, посланик у Цариграду јавио је 6. априла 1857. године да је Сученков „ових дана“ дошао из Бејрута и да првим Лојдовим паробродом одлази за Дубровник. Њему као и првом конзулу у Сарајеву А. Ф. Гилфердингу биће издато по 2.700 сребрених рубаља. П. Стремоухов, дубровачки конзул, известио је да је Сученков стигао у Дубровник 5. маја, али да Сученков и Гилфердинг још немају шифре за поверљиву преписку.

југу са Грцима“ и да такве прилике прате стални међусобни сукоби који у доброј мери проистичу из припадности различитим вероисповестима.⁴ Дужност конзула је да све то прати, истражује и „упознаје нас са овом за нас новом облашћу“. Саветовано му је да у почетку успостави најбоље могуће односе са локалним турским властима, и тек потом да се, са великом обазривошћу и уз саветовање са генералним конзулом у Дубровнику, заузима код власти у корист православног становништва. Бутењев је нарочито нагласио неопходност да се конзул брине о старим српским манастирима и православном становништву и да им пружа сваку могућу подршку. Додатне инструкције Сученкову дао је руски конзул у Дубровнику П. Н. Стремоухов, касније директор Азијског департмана Министарства иностраних дела Русије. Детаљније га је обавестио о приликама у тамошњим областима, истичући, нарочито, потребу да се отвори школа на српском језику и да се пружа подршка и заштита православној цркви у области, њеном монаштву и свештенству. Посебно ми је препоручио, извештава Сученков, да обратим пажњу на „древни православни манастир Дечане који се налази у Призренском пашалуку“.

Дечански архимандрит Серафим обратио се, по ко зна који пут, конзулу Сученкову крајем 1857. године тражећи заштиту од околних Арбанаса који „настављају да нас притискају и пљачкају и прете нам смрћу“. У свом извештају директору Азијског департмана конзул је нарочито обратио пажњу на живу активност римокатоличке цркве у целом региону, истичући да аустријски агенти настоје да преузму манастир Дечане „да би био центар католичке пропаганде у целој провинцији“. Само у Скадарском санџаку, пише Сученков, Аустрија има два надбискупа – једног у Бару и другог у Пулатима и три бискупа: у Скадру, Задрими и Љешу. Не рачунајући фратре „који насељавају све околне планине“ и продиру у села насељена искључиво муслиманима и православнима. Аустријска влада издржава, пише Сученков, три учитеља у Скадру за васпитање деце „овдашњих латина“ и завршава изградњу довољно велике семинарије „будуће колевке католичке пропаганде у Албанији“. Аустрија је добила ферман од Порте за изградњу католичке цркве унутар града – три пута већег обима него што би било потребно за број католика у Скадру.⁵

Почетне инструкције за деловање конзула Сученкова у Скадру остале су у основи инструкције за деловање свих његових наследника, као и конзула у новоотвореним конзулатима овога региона – у Призрену, Ско-

⁴ АВПРИ, СПб. ГА, V – А2, оп. 181, д. 865, л. 29–37; Посольство в Константинополе; оп. 517/2, д. 2390, л. 1–4 об.

⁵ АВПРИ, ф. СПб. ГА, Посольство в Константинополе, ф. 180, оп. 517/2, д. 2391, Извештај конзула Сученкова директору Азијског департмана генерал-мајору Ковалевском, Скадар, 18. октобра 1858. године

пљу, Битољу, Косовској Митровици, Нишу и другим местима на европском делу Османског царства. На челу руског конзулата у Скадру, до августа 1914. године, после Сученкова, променило се укупно десет дипломата – до пред крај века конзула а затим вицеконзула: Николај Иванов (март 1867 – август 1868), Александар Николајев (јун 1869 – децембар 1871), Николај Иларионов (март 1872 – август 1874), Иван Јастребов (септембар 1874 – март 1877, у неким изворима стоји до 1880, од почетка 1867. до априла 1870. био је секретар и драгоман конзулата), Иван Крилов (јануар 1879 – март 1890. вицеконзул, март 1890 – октобар 1895. конзул), Григориј Шчербина (мај 1896 – април 1902), Алексеј Бељаев (септембар 1902 – мај 1903), Павел Лобачев (децембар 1903 – јануар 1910), Петар Строев (мај 1910 – септембар 1910), Борис Милер (март 1911 – август 1914). Њихови извештаји доносе мноштво података о свакодневним политичким, социјалним, верским и културним приликама али и о бризи за православно културно наслеђе у Скадарском вилајету и шире. Већ у јуну 1857. године Сученков пише о „плачевном“ стању Цркве Св. Николе у близини Скадра и о потреби за материјалном помоћи и свештенослужитељима. Истиче неопходност помоћи православној црквено-школској општини у селу Раша у близини Скадра. Априла 1865. детаљно извештава о освећењу новоизграђеног православног храма Св. Александра Невског у Скадру. Почетком године предложио је да се за „предан рад током изградње цркве „одликују архитекта Марби, свештеник Јевтимије Шћиркић и преводилац конзулата Алекса Поповић.⁶ Његов наследник Иван Иванов пише о обнови православног храма Св. Николе у Улцињу 1866–1868, о материјалној помоћи конзулата за постављање нових звона на православним црквама у Подгорици, Љешкопољу, Шестанима и Вуковцима, као и изградњи цркве у селу Борић средствима царице Марије Александровне.⁷ Конзулат је већ на почетку свога рада помогао отварање српске школе у Скадру а касније школе у Голубовцима и другим местима Скадарског вилајета. Априла 1873. године конзул Н. А. Иларионов обавестио је амбасадора у Цариграду Н. П. Игнатијева о намерама турске владе да изгради железничку пругу од Бара, преко Скадра до „повезивања са железничком пругом која иде од Солуна ка северу“.⁸

⁶ АВПРИ, ф. СПб. ГА, I – 9, оп. 8, д. 13, ч. I, л. 216–216? об., Извод из извештаја конзула Сученкова директору Азијског департмана Стремоухову, Скадар, 26. јануара 1865. године.

⁷ АВПРИ, ф. СПб. ГА, I – 9, оп. 8, д. 13, ч. I, л. 381–382 об., Извештај конзула у Скадру Н. Г. Иванова директору Азијског департмана МИД П. Н. Стремоухову од 9. марта 1868. године. Конзулат је за обнову цркве у Улцињу приложио 1000 пјастера.

⁸ АВПРИ, СПб. ГА, V – А2, оп. 181, д. 883, л. 26–27, конзул Н. А. Иларионов Н. П. Игнатијева, Скадар 30. април 1873. године.

У Русији се мало знало о Скадарском вилајету, нарочито о тамошњем српском становништву, као и у целини о Албанији и околним земљама. Тек ће мрежа конзулата у европском делу Турске дати ближу и потпунију слику о овдашњим приликама. Велика Источна криза отворена устанцима у Босни и Херцеговини 1875. године и продубљена ратовима Србије и Црне Горе против Турске 1876. године, довела је до активнијег укључивања Русије у решавање Источног питања. У првој фази Русија се прикључила настојањима великих сила да се криза реши мирним путем. Конференција амбасадора великих сила у Цариграду отворена 23. децембра 1876. године била је последњи покушај да се дипломатским путем разреши ова велика међународна криза. У припремама за конференцију руски конзулати су амбасадору Игнатијеву достављали извештаје о приликама на терену са предлозима мера које би требало предузети да би се стање побољшало. Такав један извештај о стању у Скадарском вилајету доставио је привремени руководилац конзулата А. Н. Шпејер (конзул И. С. Јастребов налазио се у Босни и Херцеговини као руски члан тзв. Андрашијеве конзулске комисије).⁹ Извештај пружа уверљиву слику пре свега политичких, социјалних али и етнографских прилика, са предлогом реформи које би требало спровести. На моменте се наилази на поједностављивања као што су поистовећивање појмова Скадарски вилајет и Северна Албанија, или превише оптимистичке оцене да би хришћани Средње Албаније били спремни на велике жртве „чак на једну реч Русије“. Али то не умањује несумњиву документарну вредност овог историјског извора који објављујемо у прилогу.

**Извештај руководиоца Императорског руског конзулата у Скадру
генерал-ађутанту Игнатијеву
од 9. новембра 1876. године**

Скадарски вилајет (Гегарија) може се поделити у политичком погледу на четири дела, који се у многама разликују један од другог, и то:

1. Горња Албанија (Малесија)	}	Северна
Албанија
2. Скадарска равница		
3. Словенске земље		
4. Средња Албанија		

⁹ АВПРИ, ф. СПб ГА, V – А2, оп. 181, год. 1876, д. 886, л. 86–97. Извештај руководиоца конзулата у Скадру А. Н. Шпејера амбасадору Н. П. Игнатијеву од 9. новембра 1876. године.

I. СЕВЕРНА АЛБАНИЈА

1. Горња Албанија

Горња Албанија се простире од границе Црне Горе на северу до р. Мата, на југу, и од Скадарског језера на западу, до града Гусиња и р. Дрим, на истоку.

Цео тај простор покривен је планинама и насељен је многим ратоборним планинским племенима, која говоре једним језиком – албанским, и исповедају једну религију – католичку. Сва ова племена баве се сточарством. Њихова стада лети пасу на планинским катунима, а зими их пребацују у долине. Начин њиховог живота је патријархалан. Живе у огромним породицама. Неколико *pater familias* (пљаку – на албанском) чине племенски савет, на чијем челу је старешина, кога признају сви родови тога племена. Једно племе у односу према другом, суседном, чини оно што се назива *persona moralis* – цело племе је солидарно и дужно да штити интересе својих чланова и свети за смрт некога од својих. Отуда – бесконачан низ убистава – једна крв (*џаку*) рађа другу, друга – трећу и т.д. Када се таквих крви, како они кажу, између два племена накупи и сувише много, окупља се племенска комисија и одлучује колико једно племе треба да плати другоме, како би се измирили крвави рачуни. Тишина и мир уводе се, уосталом, не на дуго – опет убиства, опет освета и опет се нагомилавају крви. Албанац никада не опрашта крв, ако она није измирена; освета не застарева – 10,15 година ће проћи после убиства, али оно неће остати без освете.

Такав сопствени суд је логична последица одсуства власти. Заиста, каквом суду и заштити треба да се обрати планинско племе? Турску власт оно зна само по чувењу, и при томе по њега најнеповољнијем, и зато ниче самоуправа и настају обичаји, које следе цело племе и који се поштују у планинама много више него турски закони у осталим деловима Османског Царства. Обичаји се практикују на драконске начине, али такви само и могу да обуздавају необуздане Малисоре.

Последњих година Турска је, коначно обратила пажњу на посебност положаја Горње Албаније. Знајући из искуства, да је покорвање горштака оружјем за њу у садашњем стању незамисливо (што су доказали – устанак горштака 1870. године, када је Шефкет-паша планиравши да их разоружа силом, био принуђен да одустане од свога плана, и тзв. Дукађинска експедиција 1874. године, која се завршила такође са мало успеха за Турке), Порта је одлучила да лукавством и уступцима доводе горштаке у покорност. Почело је тако што су дали сваком племену формалне главаре

Албанца-Турчина, с титулом буљук-баше.¹⁰ Горштаци су потпуно игнорисали нове главаре, који су боравили у Скадру и у планинама се, наравно никада нису појављивали. При скадарском валији постојали су, на тај начин, јавно буљук-баше свих скадарских племена, и Порта је извесно време, била задовољна овим декоративним изразом покорности. Коначно, 1874. године, на предлог Ешреф-паше, основан је био у Скадру посебан Савет горштака (мецлиси-џебаљ), у коме су седели представници свих горштачких племена, и чијим одлукама су подлежала сва питања која су се појављивала између горштака. Али какав утицај на горштаке су могли имати представници, изабрани од стране Турске, који су седели у савету, само због новчане надокнаде и који су припадали, у већини случаја изгнаницима из малисорске средине. Уосталом захваљујући великодушном давању новца, Порта је успела да задобије у сваком племену неколицину присталица, или боље рећи, шпијуна, који су понекад придобијали племе да признаје надлежност судилишта основаног у Скадру. Посебно велики утицај стекла је Порта у последње време у Мирдитији, где је њена партија прилично утицајна, захваљујући труду неколико поткупљених католичких свештеника.

Почетком рата Турска се обратила Горњој Албанији с молбом за помоћ против Црне Горе. Горштаци, како ће се Ваша Екселенција сетити мог извештаја од 6. јула ове године N. 84 о албанским башибозуцима, са изузетком Мирдита и њима пограничних племена, пристали су да притекну у помоћ Порти, али су помогли више на речима – ставили су на располагање једва десети део онога што су могли да пруже. И овај десети део, уосталом пошао је само из жеље да донесе у родне планине турско оружје. Велики део њих се разбежао истог момента по додели пушака, а остали су донели само штету, деморалишући низам стално испољеним дезертерством у судару са Црногорцима.

Турска је тада желећи да привуче на своју страну Мирдите одлучила да испуну њихову давнашњу молбу – да им додели за старешину младога Пренка Доду, сина Биб Доди-паше, који се васпитавао у Цариграду. Пренк је дошао али нажалост, делимично захваљујући интригама Црне Горе, делимично по саветима Италије, он није испунио обећања која је дао Порти. Он, а заједно с њим и велики део албанских горштака остали су пасивни посматрачи борби, очекујући повољан моменат да, ступивши у савез са Црном Гором, завладају наслеђем Скендер-бега.

Такво је стање у Горњој Албанији. Из овог кратког прегледа, Ваша Екселенција ће видети да у овом делу Скадарског вилајета није могло да не буде неспоророђења реформи, притиска на хришћане и неправилности у распоређивању пореза.

¹⁰ Појам „Турчин“ Шпејер често користи као ознаку за све муслимане без обзира на националност.

Ево назива главних горштакких племена и њихове приближне бројности.

1. Клименти..... до	4 000 душа
2. Груда и Тузи	3 000.....
3. Хоти	4 000.....
4. Кастрати	4 000
5. Шкрељи	4 000
6. Шаља и Шоши (Пулати)	4 000
7. Рич (?) и Лохе	2 000
8. Коплик, Гриже, Грусмир, Бузауит и Риоли (?)....	5 000
9. Пожипа	6 000
10. Мирдита са Дукађином	25 000
11. Мат	4 000
Укупно	65 500 душа

2. Скадарска равница

Скадарска равница обухвата кајмакамлуке (округе) Скадарски, Барски, Улцињски и Љешки с градовима који се такође тако називају.

Град Скадар – седиште валије (генерал-губернатора) и вилајетских владиних органа – има 23 000 становника, од којих су 8 000 католици, 800 православни, а остали су Турци. Бар – 4 000 становника, од којих су 2 500 Турци, Улцињ – 3 000 становника – сви Турци, и Љеш 500 – сви Турци. Свега у овом делу Северне Албаније има до 71 000 становника – од којих су 31 000 Турци, 29 000 католици и 5 000 православни.

Без обзира на то што Турци чине највећи проценат становништва, у овом делу Албаније, хришћани су се овде одувек осећали слободно. Албанци-Турци, су најмање фанатични, од свих муслимана Турске империје. Врло је могуће да је суседство Скадарске равнице с Малесијом (Горњом Албанијом) насељеном ратоборним хришћанским племенима суздржавало муслимане од угњетавања раје, што је довело до тога, да је положај хришћана у четири кајмакамлука Скадарске равнице врло повољан.

При скадарском генерал-губернатору, постоји административни савет (меџлиси-идаре), који се бави административним и финансијским пословима управљања провинцијом. Овај савет се брине о потребама вилајета, управља вакуфима, и земљишњим књигама, и распоређује порезе. Овај део Албаније плаћа порезе на непокретну имовину (*верџије*) и десе-

тину, а хришћани још, осим тога дају за њихово ослобађање од војне обавезе (*аскерије*). Муслимани не плаћају аскерију и не врше војну обавезу у натури. Ове године хришћанска општина Скадра није дала аскерију зато што овдашња власт инсистира да се овај порез плаћа као и раније, т.ј. сви од 15–60 година старости, а не од 20–40, како је то предвиђено последњим уредбама. Десетина за Скадарски вилајет продаје се обично од стране Владе јавном трговином на велико неком од закупаца, а закупац исту продаје даље по кајмакамлуцима, док га закупац кајмакамлука продаје даље по селима и на тај начин сељаци плаћају много више од онога што улази у државну благајну. Али правде ради, треба рећи да су у овом случају хришћани и муслимани једнаки пред законом, и једне и друге исто гуле сакупљачи пореза – и једни и други једнако трпе од оваквог система прикупљања пореза.

Осим мецлиси-идаре, у Скадарском вилајету постоји још и мецлиси-темиз (грађански и кривични суд) и мицарет (трговачки суд). Мецлиси-темизом председава кадија (свештено лице). Веће чине чланови муслиманске и немуслиманске вероисповести. Док су се у почетку у мецлиси-темизу сви спорови како између муслимана, тако и између муслимана и хришћана решавали по шеријату (т.ј.) по верском закону муслимана, у последње време цела серија султанских уредби и ирада налагала је разматрање мешовитих спорова, т.ј. спорова између муслимана и хришћана „низамен” (по танзимату – световним правилима), остављајући шеријату само процес између муслимана, и из непознатих разлога спорове који се тичу непокретне имовине и једних и других. Кадија је на тај начин био дужан, председавајући мецлиси-темизом, да прави разлику, када он председава већем, које суди по шеријату, а када по танзимату. Судаћи по шеријату кадија је сам решавао случај и није прихватао сведочења хришћана, али судаћи по танзимату, он је био дужан, да се при доношењу одлуке саветује са члановима мецлиса и саслуша исказе сведока-хришћана на исти начин као и сведока муслимана. Али кадији је као свештеном лицу, тешко било да докучи либерални дух танзимата, и он као убеђени муслиман, васпитан на Курану, није могао да допусти равноправност каура и правоверних пред судом. И зато се овде никада у грађанским и кривичним споровима нису прихватала сведочења хришћана. Веома често се дешавало, да је неки од овдашњих конзулата, имајући процес пред мецлиси-темизом, предлагао за сведоке хришћане. Кадија их није прихватао, и на инсистирање конзулата, кадија је добијао наредбу из Цариграда да изађе у сусрет тражењима конзулата. Он је одучивао у корист лица које је било под покровитељством конзулата, не саслушавајући исказе сведока. И тада конзулат, задовољан тиме, није инсистирао на принципу прихватања хришћанских сведочења у грађанским и кривичним процесима.

У грађанским парницама, трговачки спорови подпадају под мицарет. Трговачки статут, један је од најбоље уређених делова турског законодавства, али његова примена у Скадру је ужасна, захваљујући томе што је председник суда бестидни подмитљивац. Чир овдашње провинције чини полиција, у чијим рукама се налази извршавање пресуда већа, чување безбедности и поретка у граду и т.с. Имајући врло малу плату, коју они уз то не добијају по годину дана, полицијски чиновници живе само на рачун мита. Свака кућа, свака породица, плаћа данак полицији, да би за сваки случај имали заштиту. Начелник полиције има право да ухапси не објашњавајући разлоге, или их измишљајући, и управо то и чини главни извор његових прихода. Као доказ за то да у већини случајева у затвор шаљу по самовољи паше или начелника полиције, рећи ћу Вашој Екселенцији, да ми се једном десило, користећи се добрим расположем валије, да сам успео да ослободим петоро затвореника по сопственом избору!

3. Словенске земље

Словенске земље Северне Албаније, обухватају Подгорички кајмакамлук, у коме живи 19 000 Словена (од којих 9 000 Куча) и 7 000 Турака. Муслимани се налазе по градовима – Подгорици, Спужу и Жабљаку – остале делове Подгоричког кајмакамлука насељавају искључиво православни. Ово је јединствени део Албаније, где је словенско становништво компактно.

Овдашњи муслимани разликују се од својих јединовераца, који живе у скадарској равници великим фанатизмом. Ово се, чини ми се, може објаснити тиме да ови муслимани говорећи још увек само српски припадају категорији Словена-рenegата, категорији, која се свуда одликује колосалним фанатизмом. Положај хришћана је овде веома тежак – у градовима они немају право да носе оружје и трпе разне видове угњетавања од стране наоружаних Турака. Сељаци, међу којима нема муслиманског елемента, такође су угњетавани од стране Турака из Подгорице, која чини центар њихове трговачке и друштвене активности. Страдања православних достигла су огромне размере, нарочито сада, за време рата Турске с Црном Гором. Све их сумњиче за шпијунажу и помоћ у корист Црне Горе. И отуда безбројна хапшења и убиства ненаоружаних хришћана, која наравно остају некажњена. Православни житељи овог подручја (Зећани), са изузетком побуњених Куча, ништа нису могли да учине да се ослободе турског ropства – пре свега, јер су били ненаоружани, а затим живели су у равници, а не у планинама и Турцима би лако било да угуше устанак, и на крају, на њиховој земљи су сконцентрисане биле све снаге, које су дејствовале против Црне Горе. Све ово је натерало Зећане да стрпљиво подносе угњетавање Турака, полажући све своје наде у, за по њих повољан, исход рата.

У Зети је било размештено до 60 турских батаљона који у насиљу нису заостајали за подгоричким Турцима: реквизиције, крађе, насиља, скрнављење светиња – све су то истрпели несрећни Зећани! Сада, по одласку већег дела војске са њихове земље они могу дисати слободније. Без обзира на то што је њихов стални непријатељ и угњетач – Турци из градова остао, и још их угњетавају.

II. СРЕДЊА АЛБАНИЈА

Кајмакамлуци Кројски, Тирански и Кавајски, који административно припадају Скадарском вилајету, улазе у политичком погледу у Средњу Албанију. Ова три кајмакамлука броје приближно 45 000 становника, од којих су 32 000 муслимани, а остали већим делом православни.

Хришћани Средње Албаније припадају племену Цинцара (Куцо-Влаха), који су скоро потпуно албанизовани за време дугог боравка у овој земљи, али разликују се од правих Албанаца већом образованошћу и смислом за трговину. Сва трговина Средње Албаније је у рукама Цинцара, међу којима има крупних капиталиста. Цинцар Средње Албаније је патриота; он, обогативши се, брине о потребама свога народа, помаже му да се образује, гради школе, цркве и т.с.

Грчка греши мислећи да има утицај на овај део Албаније. У Драчу, који се налази у сталним везама са Крфом и насељено је многим дошљацима отуда заиста влада утицај Грчке, али унутар земље, где је народ повезан с Грчком само свештенством, њен утицај је слаб, и народ живи само с надом на Русију, која ће га, верује он, ослободити од турског ропства. Чак шта више – унутар Средње Албаније народ се неблагонаклоно односи према грчкој влади и у случају рата Грчке с Турском, Грчка не треба да рачуна на помоћ са ове стране; док како сам поуздано упознат, чак на једну реч Русије, овај народ би био спреман на велике жртве.

Положај хришћана у овом делу Албаније, као што сам већ изнео Вашој Екселенцији, у мом извештају од 2. новембра ове године, N. 161 веома је тежак. Бројност Турака их притиска; Турци који су сами необразовани и нису богати са завишћу гледају на велико ширење образованости међу хришћанима и благостање и на сваки начин се старају да испоље према њима осећање зависти. Ваша Екселенцијо, можете сами замислити до чега могу довести угњетавање Турака у земљи потпуно лишеној гарнизона и у којој се турска власт налази у рукама угледнијих бегова.

Становници Средње Албаније плаћају осим пореза, које сам раније набројао, још и порез на рогату стоку. Муслимани регулишу војну обавезу у природи, што и чини упадљиву разлику између ова три кајмакамлука од осталих делова Скадарског вилајета.

Ово је кратак приказ садашњег стања Скадарског вилајета.

Кратак списак реформи неопходних за добробит Албаније

Пре свега неопходно је изабрати за генерал-губернатора способног и поштеног човека, који би имао добру плату и био неподмитљив. При садашњем стању ствари, валија није у могућности да се с љубављу бави побољшањем благостања провинције, на чијем је челу – он не зна колико времена ће остати на свом положају, или тачније, он зна да неће остати дуго, зато што ће при првој промени министарства, које у Турској нису ретке, он бити опозван. Осим тога, он зна да лако може пасти у немилост код султана, изгубити плату и остати на тај начин без икаквих средстава за живот. Зато он на управљање провинцијом, гледа као на начин да обезбеди себе за црне дане и узима мито уздигнуте главе. Исто се може рећи и за мутесарифе, кајмакаме и мудире, којима се у садашњем моменту дају места, да би били „лојални”.

Као друго, неопходна је судска реформа. У садашње време, као што сам имао част напред да изложим, председник грађанског и кривичног већа је кадија, који се наравно не може ослободити верске пристрасности и дозволити равноправност муслимана и хришћана пред судом. По мом скромном убеђењу, судска реформа у Турској, могућа је само под условом, ако на челу судова буду световни чиновници, који зависе од министарства правде, а не од Шејх-ул-ислама, као што сада видимо. Осим тога, председник грађанског и кривичног већа, треба да буде потпуно независан у односу на административну власт, која у односу на суд представља само извршиоца пресуда. Кадија може остати председник шеријатских већа, ако неопходност постојања таквих већа буде у принципу прихваћена, али у сваком случају из надлежности шеријатских већа, треба изузети све процесе, који се тичу непокретне имовине сада потчињене шеријату, при чему чак и странци треба да се потчињавају правилима муслиманског верског закона.

Суђење треба да се обавља на два језика – турском и албанском, јер турски језик у Скадарском вилајету знају само малобројни.

Осим тога, за грађанске и кривичне процесе потребно је установити процедуру, јер она ни до данас није регулисана.

Као треће, неопходно је увести у Скадарском вилајету општинску самоуправу. При валији би постојао административни савет чији чланови би се бирали како међу муслиманским, тако и међу хришћанским становништвом провинције. Овај савет би требало да се брине о потребама целог вилајета – он би сам по себи чинио општину – Скадарски вилајет, али осим тога сваки град и свако село чинили би посебне општине и имали би своје општинске савете. Тако на пример, општински савет града Ска-

дра распоређивао би порезе својих житеља, који би се углавном и пре свега трошили на потребе града, тј. на уређење и издржавање муслиманских и хришћанских народних школа, болница, ангажовање полиције, изградњу мостова, осветљење града и остало. Исте такве обавезе, стајале би и пред општинама других градова вилајета и сеоских општина. Уосталом, није неопходно да свако село чини засебну општину, јер села која нису много удаљена једна од других, могла би да се удруже у једну општину. Када би свака општина задовољила све своје потребе, могла би преносити вишак прикупљених пореза њених чланова на административни савет провинције, који би ту суму могао да користи за потребе целе провинције, а остатак да упути у Цариград. По истеку неколико година, било би могуће утврдити поуздан проценат прихода који се могу узимати од Албаније, а остатак ставити на располагање за њене потребе. Са увећањем благостања земље, увећали би се и њени приходи, и временом би на таквој економској основи могуће било основати банке и т.с.

Осим тога, што би општинска самоуправа значајно подигла ниво друштвеног образовања, она би истовремено послужила зближавању муслимана и хришћана; заједнички интереси и потребе натерали би их да одбаце у страну религиозне расправе.

Четврто, неопходно је из целе Горње Албаније формирати посебан мутесарифлук потчињен Скадарском вилајету. Мутесариф овога санџака био би Пренк-Биб-Дода, а у случају његове смрти, био ко из његове фамилије по избору горштака. Седиште Пренка било би у Орошу, престоници Мирдитије. При мутесарифу би постојало нешто као Сенат – савет старешина горштачких племена, који би му помагао саветима. Управљање Горњом Албанијом било би углавном засновано на постојећим обичајима, који би се наравно, временом могли смекшати. Пренк би можда могао да наметне порез горштацима, што до сада није могла да учини турска влада, а тај новац би могао да иде на потребе мутесарифлука. Било би такође неопходно, да се у саставу овог санџака укључи град Љеш и ушће реке Дрима, да би му се омогућио излаз на море, без кога он не може постојати.

На крају, као пето, неопходно је одвојити од Скадарског вилајета његов словенски део, тј. племе Куче-Дрекаловиће, Подгорицу, Спуж, подручје Зете са Жабљаком, острва Врањину, Лесендру и Грможур, северни део подручја Крајине до села Шестане и округ Спич, и те делове припојити Црној Гори, дајући право тамошњим Турцима да се иселе, ако не желе да буду поданици Црне Горе. То би било неопходно да би се у будућности избегли сукоби Црногораца с Турцима и покољи слични подгоричком 1874. године.

Slavenko Terzić

VILAYET OF SKADAR IN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY

Description of the Russian consulate in Skadar in 1876

S u m m a r y

This paper contains the description of circumstances in the vilayet of Skadar in the second half of the 19th century by A. N. Spaier, who headed the Russian consulate in Skadar. The introductory part contains the basic information about the establishment of the consulate in 1857 and the first consul Alexey Jegorovich Suchenkov, who remained on this duty for almost ten years. In their instruction to the consul, minister A. Gorchakov and envoy to Constantinople A. P. Butenjejev presented the complexity of circumstances in that part of the Ottoman Empire, pointing to the need to be prudent and cautious. In addition to reporting about the local circumstances, the consuls were instructed to help and protect the Orthodox Church and its cultural heritage, particularly the Dečani monastery. The description of the vilayet of Skadar with the proposal of reforms, created in November 1876, was sent to the Russian ambassador to Constantinople N. P. Ignatiev in the context of preparations for the Constantinople Conference of the Great Powers in late December 1876. The aim of the Conference was to find a peaceful solution to the Great Eastern Crisis. The description contains a plenty of precious information about political, social, cultural and ethnographic circumstances in the vilayet of Skadar. It gives a particularly credible picture of the tribal society, patriarchal mentality and the manner of functioning of Ottoman rule in the parts of the Empire that were distant and difficult to access. The Russian consulate also proposed to ambassador Ignatiev the reforms to be implemented to improve the situation in the vilayet.